

BEATA LORENS* – RZESZÓW

KASATA KLASZTORU BAZYLIAŃSKIGO W LUBLINIE W LATACH 1864-1866

Streszczenie

Monaster bazyliański w Lublinie w połowie XIX wieku był jednym z pięciu klasztorów w Królestwie Polskim. O jego kasacie zdecydował namiestnik Teodor Berg rozporządzeniem z 10 grudnia 1864 r. Przeprowadzono ją 30 stycznia 1865 r. Nieruchomości klasztorne zostały przejęte na rzecz Skarbu Królestwa Polskiego. Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego stała się świątynią parafialną, dotychczasowy przełożony klasztoru zaś został jej tymczasowym administratorem jako wikariusz. Zabudowania klasztorne przeznaczono na mieszkanie parocha oraz unicką szkołę elementarną. W 1875 r. ze względu na likwidację Cerkwi unickiej w Królestwie Polskim parafia stała się prawosławną.

Słowa kluczowe: monaster; Lublin; kasata; cerkiew; biblioteka; Bazylianie

Dzieje monasteru bazyliańskiego i cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Lublinie doczekały się w ostatnich latach wielu cennych opracowań, również źródłowych. Koncentrowały się one wokół kwestii osadzenia mnichów reguły św. Bazylego Wielkiego przy cerkwi Przemienienia Pańskiego, funkcjonowania monasteru należącego do koronnej prowincji pw. Opieki NMP Zakonu Ruskiego św. Bazylego Wielkiego w latach 1743-1780 i do prowincji Narodzenia NMP, zwanej chełmską, w latach 1810-1864¹. Mniej zbadanym okresem w dziejach monasteru

* Beata Lorens – dr hab. historii, prof. UR, Instytut Historii, Uniwersytet Rzeszowski;

e-mail: blorens@poczta.fm

<https://orcid.org/0000-0003-3414-1760>

¹ A. Gil, *Monaster lubelski w XVII i XVIII w. Przyczynek do dziejów monastycyzmu wschodniego na zachodnich krańcach eparchii chełmskiej*, w: *Zakon bazyliański na tle mozaiki wyznaniowej kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, red. S. Nabywaniec, S. Zabraniak, B. Lorens, Rzeszów 2018, s. 88-90; tenże, *Chełmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005, s. 210-214; J. Stecik, *Protokol wizytacji Ljublins'kogo vasilijans'kogo monastirja Preobrażennja Gospodn'ogo (1764 r.)*, w: *Zakon bazyliański na tle mozaiki wyznaniowej kulturowej*

była jego likwidacja przeprowadzona w wyniku kasat zarządzonych przez władze carskie w Królestwie Polskim w 1864 r. Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie procesu kasacyjnego oraz losów majątku nieruchomego i ruchomości należących do bazylianów lubelskich.

Po wybuchu powstania styczniowego funkcjonowanie klasztorów katolickich w Królestwie Polskim, w tym bazylianów, zostało zagrożone. Już od początku 1864 r. trwały prace prowadzone w tajemnicy przez carskich urzędników nad przygotowaniem odpowiednich rozwiązań dotyczących funkcjonowania placówek zakonnych.

W opracowaniach dotyczących kasaty z 1864 r. autorstwa historyków bazyliańskich pojawiły się informacje o zajęciu monasterów w nocy z 27 listopada na 28 listopada 1864 r. przez komisje wojskowo-policyjne². Najpewniej nastąpiło tutaj błędne powiązanie wiadomości związanych z realizacją ukazu likwidacyjnego z 8 listopada 1864 r. wymierzonego w klasztory łacińskie. Ukaz w sprawie likwidacji czterech klasztorów bazyliańskich (Zamość, Lublin, Biała, Chełm) w Królestwie Polskim został wydany miesiąc po przeprowadzeniu kasaty placówek rzymskokatolickich. Pisał o tym Piotr Paweł Gach w opracowaniu poświęconym kasatom zakonów na ziemiach Rzeczypospolitej. Według niego ostateczne decyzje o skasowaniu czterech klasztorów bazyliańskich zapadły w listopadzie 1864 r. Zostały sformułowane w projekcie opracowanym przez sekretarza stanu Mikołaja Milutina, zaakceptowanym 8 listopada 1864 r. przez cesarza Aleksandra II³. Informacje o kasacie placówek bazyliańskich 11 listopada tego roku przekazał namiestnikowi Królestwa Polskiego Teodorowi Bergowi sekretarz stanu do spraw Królestwa Polskiego Walerian Płatonow. Dzień wcześniej otrzymał on tajną, czteropunktową instrukcję dotyczącą likwidacji czterech monasterów bazyliańskich w Królestwie Polskim⁴. Na jej podstawie Berg wydał rozporządzenie w sprawie zniesienia klasztorów w Lublinie, Chełmie, Białej i Zamościu, noszące datę 10 grudnia 1864 r. i będące podstawą prawną dla przeprowadzenia kasaty monasteru w Lublinie⁵.

Rzeczypospolitej i krajów ościennych, red. S. Nabywaniec, S. Zabraniak, B. Lorens, Rzeszów 2018, s. 103-115; B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014, passim; P. Sęczyk, *Klasztor oo. Bazylianów w Lublinie w XIX wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 15 (2018) z. 1, s. 97-112.

² J. Kładoczny, *Ostatnie chwile prowincji bazyliańskiej w Królestwie Polskim*, „Collectanea Theologica”, 15 (1934), s. 97; I. Patrilo, *Cholms'ka provincija Rізdva Materi Bożoi (1810-1864)*, w: *Naris istorii Vasilijans'kogo Činu svjatogo Josafata*, Rim 1992, s. 298.

³ P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984, s. 184-185.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), zespół 196, Sekretariat Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 2711, O greko-uniatkich monastyriach, k. 1-3.

⁵ AGAD, z. 196, sygn. 2711, k. 6-8v; Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), zespół 95, Chełmski Konsystorz Grekokatolicki, sygn. 687, Delo (Cholmskago Duchovnago Pravlenija) o monastyrach monachach i ob. uprazdnenii 5ti monastyrej ordena sv. Vasilija v Cholme, Varšave, Lubline, Beloj i Zamoste 1848, 1864-1870, k. 18; *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 63, Warszawa 1865, s. 4-11. Planowane jest wydanie źródeł dotyczących kasat klasztorów katolickich na Lubelszczyźnie. Por. P. Dymmel, *Projekt edycji źródeł do kasat klasztorów na Lubelszczyźnie*, „Hereditas Monasteriorum”, 1 (2012) s. 425-428.

Ogłoszenie tego dekretu nastąpiło zatem po czterech tygodniach od kasaty klasztorów łacińskich, co świadczyć może o niepewności władz odnośnie do reakcji społeczeństwa. Akcję kasacyjną wobec bazylianów wznowiono, gdy przekonano się, że nie napotka ona na opór⁶.

Oficjalnie analiza stanu monasterów i sytuacji zakonu bazyliańskiego w Królestwie Polskim wykazała małą przydatność zgromadzenia w życiu społeczeństwa. Jednak w rzeczywistości przyczyną podjęcia działań w kierunku zniesienia placówek był stosunek bazylianów do spraw narodowych i opór wobec prawosławia⁷. W przypadku klasztoru lubelskiego rzeczywście powód zbyt małej liczby profesów mógł być uzasadnieniem kasaty, zważywszy, że od 1854 r. przebywał w nim tylko jeden zakonnik pełniący obowiązki superiora i parocha. Należy jednak pamiętać, że stan ten wywołała polityka religijna władz carskich znacznie ograniczająca przyjmowanie nowych kandydatów do zakonu. Według ojca Józefa Kładocznego kasata z 1864 r. nastąpiła w momencie agonii prowincji Narodzenia NMP. Wyprzedziła jej upadek, który spowodowany był według niego brakiem dopływu nowych powołań zakonnych oraz poluzowaniem wymogów zwłaszcza co do ubóstwa poprzez wypłatę rocznej kwoty, zwanej habitowym, którą zakonnicy inwestowali, usiłując pomnożyć kapitał⁸.

Pismem z 29 grudnia 1864 r. gubernator lubelski Michaił Andriejewicz Bucowski poinformował unickiego biskupa chełmskiego Jana Mikołaja Kalińskiego o przejęciu majątku znoszonych klasztorów bazyliańskich przez Skarb Królestwa Polskiego oraz mianowaniu urzędników wchodzących w skład komisji zajmującej się opisem majątku nieruchomego i ruchomości należących do monasterów. Do klasztoru lubelskiego wysłano przedstawicieli Wydziału Administracyjnego – adiunkta Franciszka Łaskiego oraz Wydziału Skarbowego – asesora ekonomicznego okręgu lubelskiego Juliana Łazowskiego. Trzeciego członka komisji miał wskazać władzka chełmski⁹. Ten delegował pismem z 3 stycznia 1865 r. administratora dekanatu lubelskiego ks. Demetriusza Zradzińskiego¹⁰. Oprócz wyżej wymienionych osób do składu komisji weszli również naczelnik wojenny rewirowy oraz delegat magistratu lubelskiego¹¹.

Kasata klasztoru bazyliańskiego w Lublinie miała miejsce w dniu 30 stycznia 1865 r., kiedy to ustanowiona komisja przybyła do monasteru i w obecności

⁶ Gach, *Kasaty zakonów*, s. 185.

⁷ B. Pietnoczko, *Bazylianie polscy. Ostatnie lata w Królestwie*, w: *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2010, s. 398-399.

⁸ J. Kładoczny, *Dzieje prowincji bazyliańskiej w Królestwie Polskiem 1810-1864*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, 16 (1937) s. 308; Kładoczny, *Ostatnie chwile prowincji*, s. 95-96.

⁹ APL, z. 95, sygn. 687, k. 20-20v.

¹⁰ APL, z. 95, sygn. 687, k. 21-22, 27-28. Jednocześnie w okresie kwietnia – czerwca 1865 r. biskup Kaliński korespondował z gubernatorem lubelskim o kwestii zapłaty delegatom duchownym, wchodzącym w skład komisji, za uczestniczenie w opisie i zajęciu dóbr klasztornych

¹¹ APL, zespół 115, Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL), Wydział Skarbowy, sygn. 50, Akt opisanie i zajęcia majątku nieruchomego klasztoru XX. Bazylianów w Lublinie pod zarząd skarbu Królestwa Polskiego, k. 6.

reprezentantów zainteresowanych dzierżawców i lokatorów klasztornych ogłosiła decyzję o przejęciu majątku monasteru w Lublinie na rzecz Skarbu Królestwa Polskiego¹².

Efektem kasaty było przejmowanie poszczególnych nieruchomości należących do monasteru. Odbывало się ono na mocy artykułu 11 *Postanowienia Namiestnika w Królestwie o zniesieniu klasztorów Grecko-Unickich*, w którym precyzowano los majątków klasztornych:

należące tak do zniesionych obecnie czterech klasztorów, jako też i do klasztoru warszawskiego majątki nieruchomości i kapitały w jakimkolwiek bądź miejscu zamieszczone, przechodzą w zawiadywanie Skarbu i oddają się do rozporządzenia Kommissyi Rządowej Przychodów i Skarbu.

Oficjalnym powodem odebrania majątku klasztorom bazylikańskim było „zwrócenie duchowieństwa zakonnego Grecko-Unickiego do właściwych mu zajęć, odpowiednich stanowi zakonnemu”.

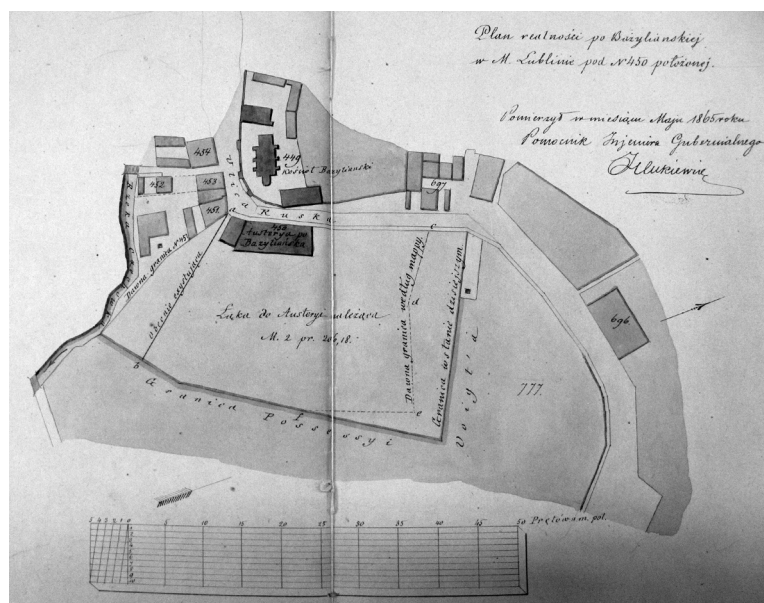
W celu zadecydowania o losie gmachów poklasztornych ustanowiono osobną Komisję, której decyzje po zaakceptowaniu przez Komitet Urządzący w Królestwie Polskim bezzwłocznie wchodziły w życie (artykuł 12). Według artykułu 13 zgromadzony majątek pobazylikański po potrąceniu 10% na wydatki administracyjne oraz funduszu potrzebnego na utrzymanie zakonników w klasztorze warszawskim, miał być przeznaczony

na polepszenie bytu parafialnego duchowieństwa Grecko-Unickiego, a kapitały po tychże klasztorach mają być użyte na niezwłoczne odbudowanie podupadłych kościołów Grecko-Unickich¹³.

¹² APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 7-7v. „Protokół ogłoszenia że cały majątek klasztoru greko-unickiego XX. Bazylianów w Lublinie przechodzi pod zupełny Zarząd Władzy Skarbowej Królestwa. Z postanowienia J.W. Namiestnika w Królestwie Polskim pod dniem 28 XI/10 XII rb. wydanego zniesione być mają bezzwłocznie klasztory greko-unickie XX. Bazylianów wszelkie zaś fundusze do nich należące zajęte w zawiadywanie Skarbu. W spełnieniu tego postanowienia oraz stosując się do reskryptu Kommissyi Rządowej Przychodów i Skarbu z dnia 7 XII/19 XII rb. № 60117/21151 i zarządzenia J. W. Gubernatora Lubelskiego z dnia 17 XII/29 XII 1864 r. № 89778/33763 Delegowani do zajęcia funduszków i majątku XX. Bazylianów w Lublinie pod zarząd Skarbu Królestwa w obecności osób na wstępie wymienionych zawezwawszy: 1. Lejbuia Zilberbaum plenipotenta dzierżawcy karczny Fejgera, 2. Icka Rajtleder posiadacza (...) placu Nr 445, 3. Marka Pores z Nr 448, 4. Ejzyka Tajg z Nr 445, 5. Pawła Krokowskiego lokatora w gmachu XX. Bazylianów, w imieniu wszystkich użytkowników. Oświadczyli im, że cały majątek klasztoru XX. Bazylianów w Lublinie na mocy na wstępie powołanego postanowienia przechodzi pod zupełny zarząd władzy skarbowej Królestwa, iż odtąd wszelkie stosunki z dotychczasową zwierzchnością Klasztoru XX. Bazylianów w Lublinie ustają, a tem samem i wszelkie wykonywane przez nich co do zarządu tym majątkiem prawa i działania przechodzą na Skarb Królestwa, a skutkiem tego wszystkie dochody i należitości jakie do majątku tego klasztoru należały już nie rzeczonemu klasztorowi, ale Skarbowi Królestwa od dnia dzisiejszego do Kassy Skarbowej jaka wskazana zostanie ponoszone być winny, a to pod nieważnością i obowiązkiem powtórnego uiszczenia wszelkich opłat lub wykonywania jakichkolwiek zobowiązań do tytułu posiadania majątku klasztorowego odnoszących się. Na tem protokół niniejszy ukończono, który po głośnie i wyraźnem odczytaniu przyjęty i w trzech jednolitych egzemplarzach przygotowany przez obecnych wraz z delegowanymi podpisany został”.

¹³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 63, s. 9-11.

W dniu 2 lutego 1865 r. komisja dokonała inspekcji gruntów rolnych (Jurkowszczyzny) stanowiących uposażenie zniesionego monasteru lubelskiego. Pole o powierzchni 67 morgów 286 prętów (ok. 38 ha), położone w dalszej odległości od klasztoru, za rogatkami Lubartowskimi, graniczyło od wschodu z dobrami probostwa św. Mikołaja na Czwartku, od zachodu z gruntami kościoła pw. Ducha Świętego, od południa z granicą miasta Lublina, a od północy z folwarkiem Rudnik należącym do wsi Jakubowice Murowane. Ostatni superior monasteru Remigiusz Hankiewicz wyłączył z obszaru rolnego 6 morgów położonych w bezpośrednim sąsiedztwie granicy miasta Lublina i sąsiadujących z cmentarzem żydowskim (okopiskiem) celem założenia tam cegielni, pozostały zaś grunt wydierżawił trzem chłopom z okolicznych wsi. Wartość całości dla Skarbu Królestwa wyceniono na 2451 rubli 20 kopiejek. Jednocześnie jednak chłopci dzierżawiący grunt oświadczyli, że wniosą prośbę do władz w Lublinie o uznanie ich za właścicieli gruntu ze względu na ukaz uwłaszczeniowy z 2 marca 1864 r. Delegowana komisja zapoznała się z kontraktem zawartym na okres 12 lat na wydierżawienie 6 mórg przeznaczonych na cegielnię i uznała, że jego warunki były korzystne dla klasztoru. Kontrakt nie został jeszcze potwierdzony przez stosowne władze, dlatego komisja uznała go za nielegalny i rozwiązany, mimo opinii asesora ekonomicznego Juliana Łazowskiego opowiadającego się za podtrzymaniem kontraktu z dzierżawcami cegielni. Aby ziemia nie leżała odłogiem, delegaci zaproponowali wydierżawienie go na zmienionych warunkach – na okres 20 lat i za czynsz roczny w wysokości 72 rubli 60 kopiejek¹⁴.

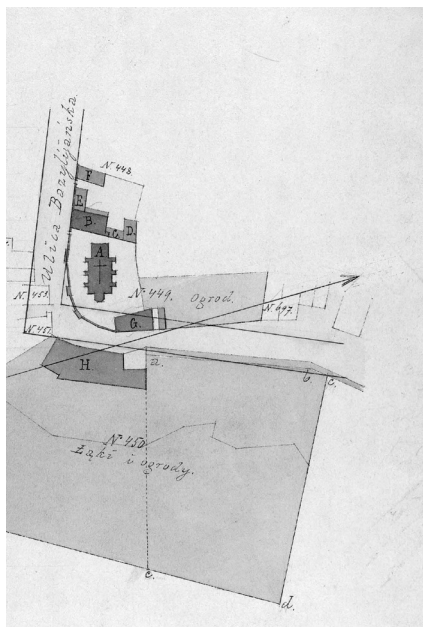

II.1. Plan nieruchomości klasztoru bazylińskiego przy ulicy Ruskiej w Lublinie w 1865 r.

(Źródło: APL, zespół 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 15v-16).

¹⁴ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 4-4v, 9-10v, 17-20v.

Dnia 10 lutego 1865 r. komisja delegowana do przeprowadzenia zajęcia majątku bazyliańskiego przeglądnęła dokumenty finansowe monasteru oraz zdecydowała o losie zabudowań klasztornych¹⁵. Były one usytuowane wraz z cerkwią pw. Przemienienia Pańskiego przy ulicy Ruskiej na Podzamczu i zajmowały obszar 1 morgi 174 prętów (0,9 ha). Do budynków w obrębie klasztoru należały: piętrowy murowany monaster, murowana oficyna zajmowana przez służbę cerkiewną, drewniana kuchnia klasztorna ze spiżarnią, szopa – drewnutnia, studnia i piwnica. Wartość tych zabudowań, otoczonych parkanem i płotem, oszacowano w 1860 r. na 915 rubli¹⁶. Budynek monasteru „dla szczupłości rozmiarów” oraz pomieszczenia gospodarcze (stajenka, drewnutnia, szopa i chlewy) zostały w całości przekazane do użytku kapłanowi posługującemu przy cerkwi Przemienienia Pańskiego. Przyszłe gospodarstwo parafialne uposażono, przeznaczając dla duchownego mały ogródek położony przy cerkwi i klasztorze. Do dochodów Skarbu nie włączono piwnicy mieszkalnej zajmowanej przez dziada cerkiewnego, zlokalizowanej pod wzgórzem Czwartek, wykopanej w ziemi, wymurowanej kamieniami, wówczas „zupełnie zniszczonej”, stąd nie przynoszącej żadnego zysku¹⁷.

II.2 Plan sytuacyjny budynków pobazyliańskich w 1866 r.

Źródło: AGAD, Zbiory kartograficzne, sygn. 18–11, ark. 1. (oznaczenia na planie:

A – kościół, B – klasztor, C – chlewiki, D – drewnutnia, E – szopa, F – dawna kuchnia,

G – oficyna, w której planowano urządzić unicką szkołę elementarną, H – karczma pobazylińska).

¹⁵ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 1-6.

¹⁶ APL, z. 95, sygn. 688, Protokół objaśniający o spisie tabelarycznym majątku duchownego klasztoru księży Bazylianów i cerkwi r. g. u. do nich należącej w mieście Lublinie 1860, k. 13-16.

¹⁷ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 2v-3v.

Los oficyny i dawnej kuchni klasztornej miał się rozstrzygnąć w późniejszym czasie ze względu na wniesioną przez administrującego parafią unicką byłego superiora Remigiusza Hankiewicza prośbę do Rządu Gubernialnego o pozostawienie tych budynków do dyspozycji proboszcza parafii unickiej. Dom w podwórzu klasztornym, dawniej używany jako kuchnia klasztorna, częściowo murowany, a w części drewniany (o wymiarach dł. 14 m × szer. 7 m × wys. 2,6 m) potrzebował napraw (zwłaszcza dach). Z kolei oficyna (o wymiarach: dł. 19 m × szer. 7,2 m × wys. 2,88 m), parterowa, murowana, pokryta gontem wymagała gruntownego remontu. Wewnątrz niej mieściły się cztery izby ogrzewane ceglanymi piecami. Zamiarem o. R. Hankiewicza było urządzenie w niej szkoły elementarnej pod zarządem Dyrekcji Naukowej Lubelskiej¹⁸.

Do dochodów Skarbu Królestwa Polskiego zaliczono fundusze uzyskiwane z arendy karczmy i znajdującej się przy niej łąki, 12 placów położonych przy ulicy Ruskiej, gruntu ornego na Jurkowszczyźnie i ogrodu na Kalinowszczyźnie oraz kapitały zgromadzone w Banku Polskim i zahipotekowane na dobrach ziemskich. Określono przy tym wartość tych nieruchomości i kapitałów, co odzwierciedlono w poniższej tabeli.

Tabela 1 Dobra monasteru bazyliańskiego przejęte na rzecz Skarbu Królestwa Polskiego w 1865 r.

Lp.	Nieruchomości i kapitały	Wartość ogólna		Dochód roczny	
		ruble sr.	kopiejki	ruble sr.	kopiejki
1.	Austeria	1720	-	300	-
2.	Place przy ulicy Ruskiej	267	-	13	35
3.	Ogród na Kalinowszczyźnie i łąka przy austerii	109	10	5	45 ½
4.	Pole orne zwane Jurkowszczyzna	2451	20	122	56
5.	Kapitały w Banku Polskim i na hipotecę dóbr	8021	-	335	84
	Razem	12568	30	777	20 ½

Źródło: APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 5v.

Komisja określiła stan budynku austerii ze stajnią zajezdną, oznaczonego numerem 450. Budynek o wymiarach dł. 46,4 m × szer. 12 m × wys. 3,7 m, podzielony był na dwie strony, przedzielone stajnią. Posiadał trzy wjazdy: dwa od frontu i jeden z tyłu. Składał się z szynku i sześciu izb, a także piwnicy¹⁹. Podczas szacowania wartości dóbr klasztornych w 1860 r. stwierdzono, że lokalizacja karczmy przy ulicy Ruskiej, błotnistej, niewybrukowanej, między domami ludności żydowskiej, nie była korzystna. Przy karczmie znajdowały się również stajnie i składy. Należały do niej łąka i mały ogród. Łącznie austeria zajmowała powierzchnię

¹⁸ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 2v-3v, 21v-22.

¹⁹ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 21-25.

1 morga 200 prętów (0,9 ha). Wartość całości oszacowano w 1860 r. na 1790 rubli²⁰. W 1865 r. podjęto decyzję o wydzierżawieniu na okres roku łąki położonej za karczmą pobazyliąską oraz ogrodu warzywnego na Kalinowszczyźnie. Asesor ekonomiczny okręgu lubelskiego Łazowski zarządził publiczną licytację na dzień 28 kwietnia 1865 r. Nie przyniosła ona rozstrzygnięcia, bo ponowny termin licytacji wyznaczono na 24 maja tego roku²¹.

W wyniku kasaty monasterów bazylińskich zarządzanej w 1864 r. rząd Królestwa Polskiego przejął domy klasztorne wycenione na sumę 58 502 rubli, kapitały w kwocie 66 238 rubli oraz 1940 mórg ziemi²². Zyski z likwidacji monasteru w Lublinie stanowiły zatem tylko 10% pozyskanej sumy pieniężnej, ziemia klasztoru lubelskiego zaś tylko ok. 3,5% areалу gruntu przejętego w wyniku kasaty czterech klasztorów bazylińskich. Kasata klasztoru lubelskiego nie przyniosła zatem zbyt dużych zysków, co nie dziwiło w obliczu jego stanu finansowego w przeddzień kasaty²³.

Wprawdzie w *Postanowieniu Namiestnika w Królestwie o zniesieniu klasztorów Grecko-Unickich* nie było mowy o losie ruchomości monasterskich, jednak praktyka stosowana w przypadku klasztorów łacińskich kazała przyjąć, że inwentarz żywy oraz ruchomości klasztorne z likwidowanych monasterów były sprzedawane podczas publicznych licytacji, uzyskane zaś kwoty przejmowano na rzecz Skarbu Królestwa²⁴. Bazylianie lubelscy nie posiadali inwentarza żywego, w 1864 r. bowiem „żadne gospodarstwo na gruntach funduszowych nie było prowadzone dla braku budowli gospodarskich i zupełnego ubóstwa klasztoru”²⁵. Z kolei wszelkie ruchomości znajdujące się w klasztorze lubelskim (np. meble, sprzęt kuchenny) nie kwalifikowały się do zajęcia na rzecz Skarbu ze względu na małą wartość. Pozostawiono je jako własność osobistą duchownego osadzonego przy cerkwi. W czasie prowadzonych czynności nie zgłoszono żadnych roszczeń co do majątku poklasztorowego, jedynie służba cerkiewna (zakrystianin, diak) prosiła o pozostawienie jej dotąd zajmowanych lokali²⁶.

Kasata monasteru pociągnęła za sobą konieczność rozwiązania kwestii pobytu zakonników. Sprawy te regulowały artykuły 7-9 *Postanowienia Namiestnika w Królestwie o zniesieniu klasztorów Grecko-Unickich*, jednak nie miały one zastosowania w przypadku klasztoru lubelskiego, gdzie w momencie kasaty przebywał tylko jeden zakonnik Remigiusz Hankiewicz. Ten, zgodnie z artykułem 4,

²⁰ APL, z. 95, sygn. 688, k. 26-27v.

²¹ APL, zespół 22, Akta miasta Lublina 1809-1874, sygn. 2340, Fundusze bazylińskiej cerkwi 1823-1868, b.p.

²² Kładoczny, *Ostatnie chwile prowincji*, s. 96; Pietnoczko, *Bazylianie polscy*, s. 400.

²³ APL, z. 95, sygn. 387, Akta gruntowe dotyczące się cerkwi parafialnych. Dekanat lubelski. Parafia Lublin (bazylińska) 1817-1861, k. 108; z. 111/3, Klasztor Bazylianów w Lublinie, sygn. 4, Akta dotyczące składania różnych wykazów 1840-1851, s. 5-10. W 1851 r. wizytator zapisał: „klasztor w nędznym stanie, bez pieniędzy, bez zapasów”.

²⁴ Np. podczas likwidacji monasteru w Białej w wyniku licytacji inwentarza żywego i ruchomości uzyskano sumę 364 rubli 53 kopiejek. APL, z. 95, sygn. 687, k. 29-30.

²⁵ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 5-5v.

²⁶ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k. 5-5v.

został pozostawiony przy cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego jako wikariusz administrujący parafią obrządku unickiego²⁷. Pozostawiono mu „szczupłe pomieszkowanie, składające się z dwóch stancyi w domu klasztornej”. W lutym 1865 r. R. Hankiewicz interweniował u gubernatora lubelskiego na rzecz przyznania majątku bazyliańskiego jako uposażenia dla proboszcza cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego. Stwierdził on bowiem, że w przyszłości, po mianowaniu parocha wybranego spośród duchowieństwa diecezjalnego, obarczonego rodziną, wyznaczone dwa pokoje będą niewystarczające. Postulował pozostawienie do dyspozycji proboszcza całego budynku klasztornej, kuchni stojącej na dziedzińcu klasztornym, karczmy zamienionej na stajnię i obory dla inwentarza żywego, dwóch ogrodów i łąki do użytku kapłana i diaka, oficyny przeznaczonej na szkołę parafialną i mieszkanie diaka. Remigiusz Hankiewicz tłumaczył:

skarby przez zajęcie części domu klasztornej żadnych nie osiągnie korzyści, a po przybyciu innego proboszcza będzie w obowiązku dostarczyć mu wygodne pomieszczenie. Przeto zajmowanie teraz wymienionych budowli wywołałoby tylko niepotrzebne korespondencje²⁸.

Wskutek tej prośby komisja przybyła 1 marca 1865 r. do klasztoru bazyliańskiego przyznała dla kapłana i służby cerkiewnej mieszkanie w klasztorze złożone z sześciu pomieszczeń. Natomiast lokatorom zajmującym oficynę i kuchnię klasztorną nakazano od 1 kwietnia 1865 r. ustanowiony czynsz uiszczać do kasy rządowej. Ponadto planowano wystawienie tych budynków na publiczną licytację. Wobec tych działań R. Hankiewicz wraz ze służbą cerkiewną wnieśli podanie, aby w murowanej oficynie ulokować szkołę parafialną, na co zyskali przychyłność dyrektora odpowiedzialnego za szkolnictwo lubelskie²⁹. Ten 17 marca 1865 r. przesłał do władz miasta Lublina plan przystosowania budynku klasztoru pobazyliańskiego do potrzeb szkoły unickiej³⁰.

Po raz kolejny w sprawie zachowania majątku monasteru R. Hankiewicz zwrócił się do biskupa chełmskiego pismem z 13 lutego 1866 r. Znow prosił o poparcie dla pozostawienia przy parafii greckokatolickiej kuchni, ogrodu i łąki oraz pola o areale 10 morgów pod zasiew³¹.

Zgodnie z artykułem 3 *Postanowienia Namiestnika w Królestwie o zniesieniu klasztorów Grecko-Unickich*

kościół należący do zniesionych klasztorów [...] zostają parafialnymi i przysięgają w bezpośrednim zawiadywaniu zwierzchności diecezjalnej chełmskiej³².

Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego pozostała zatem świątynią parafialną. Jej wygląd nie uległ jeszcze wówczas zmianie. Pozostały w niej obrazy, księgi

²⁷ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 63, s. 7-9.

²⁸ APL, z. 95, sygn. 388, Delo prichoda Lublin krasnostavskago blagočinija 1861-1875, [1876-1892], k. 7-7v.

²⁹ APL, z. 95, sygn. 388, k. 7v-8v.

³⁰ APL, z. 22, sygn. 2340, b.p.

³¹ APL, z. 95, sygn. 388, k. 9-10.

³² *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 63, s. 7.

liturgiczne, szaty i bielizna ołtarzowa oraz sprzęty stanowiące wyposażenie cerkwi bazylikańskiej. Ruchomości cerkiewne z okresu tuż przed likwidacją klasztoru zostały opisane w inwentarzu z 1852 r.³³ Wskazywał on na unicki charakter świątyni i na możliwość odprawiania nabożeństw w obrządku łacińskim ze względu na obecność paramentów liturgicznych związanych z obrządkiem rzymskokatolickim (monstrancja, ornaty, mszały). Cerkiew posiadała niezbędne księgi liturgiczne, wśród których przeważały wydania pochodzące z drukarni bazylikańskiej w Poczajowie. Inwentarz nie wymieniał obrazów stanowiących wystrój cerkwi i znajdujących się w ołtarzach. Jednak domniemywać można, że w jednym z ołtarzy była przechowywana ikona Matki Bożej zwana Lubelską, uznana za cudowną. Była ona darem braci Konstantego i Iwana Ostrońskich, ofiarowanym na przełomie XVI i XVII wieku. Otaczana kultem przez prawosławnych i katolików została w 1915 r. wywieziona do Moskwy i tam w latach 20. XX wieku zaginęła³⁴. W 1868 r., kiedy parochię objął duchowny diecezjalny, część przedmiotów przeznaczono do sprzedaży, np. monstrancję, lichtarze, drewniany krzyż procesyjny. Za nieużyteczną uznano część ksiąg liturgicznych, zapleśniałych i porozrywanych (służebnik, oktoich, trebnik). Na ich miejsce sprowadzono nowe, wydane w drukarni kijowsko-pieczerskiej. Do przeróbki przeznaczono część szat liturgicznych i bielizny ołtarzowej³⁵.

Ostateczne decyzje co do majątku pobazylikańskiego zapadły dopiero w lecie 1866 r. Wówczas Komitet Urządzący w Królestwie Polskim na posiedzeniu w dniu 9 czerwca 1866 r. zatwierdził podział dóbr należących do klasztoru bazylikańskiego w Lublinie, wniesiony przez Komisję do Spraw Zniesionych Klasztorów. Na pomieszczenia szkoły elementarnej grecko-unickiej przeznaczono oficynę. Do użytku duchowieństwa i służby cerkiewnej oddano „sam gmach klasztorny z oddzielnem podwórzem, zabudowaniami gospodarskimi i ogrodem” (nieruchomość nr 449 zajmująca powierzchnię 875 sążni) oraz ogród i łąkę położone w pobliżu budynku klasztorowego (realność nr 450). Nieruchomości te miały zostać oddane wikariuszowi pozostawionemu przy cerkwi pobazylikańskiej. Do ich protokolarnego przejęcia gubernator lubelski w sierpniu 1866 r. upoważnił komisję, w skład której mieli wchodzić delegaci Naczelnika Lubelskiej Dyrekcji Naukowej, Wydziału Skarbowego oraz przedstawiciel władz duchownych. Przy tej procedurze miał być obecny także wikariusz cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego³⁶.

W dniu 2 października 1866 r. protokolarnie przekazano nieruchomości pobazylikańskie (gmach klasztorny, dom drewniano-murowany przeznaczony na kuchnię, szopy drewniane, ogród i łąkę, karczmę ze stajnią) w Lublinie na rzecz Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, a w użytkowanie wikariuszowi cerkwi pobazylikańskiej. Z kolei oficynę pobazylikańską, zniszczoną i wymagającą remontu, oddano Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego z przeznaczeniem na szkołę elementarną³⁷.

³³ APL, z. 95, sygn. 387, k. 182-184.

³⁴ G. Kuprianowicz, M. Roszczenko, *Cerkiew prawosławna Przemienienia Pańskiego w Lublinie*, Lublin 1993, s. 17, 34.

³⁵ APL, z. 95, sygn. 388, k. 24-27.

³⁶ APL, z. 95, sygn. 388, k. 11-12; z. 22, sygn. 2340, b.p.

³⁷ APL, z. 22, sygn. 2340, b.p.

Nastawienie urzędników wchodzących w skład komisji zajmującej się likwidacją monasteru do zleconych zadań jest trudne do określenia ze względu na nikłe wzmianki źródłowe. Spośród urzędników dokonujących kasaty monasteru w Lublinie najbardziej przychylny dla bazylianów jawił się Julian Łazowski. Ustosunkowywał się on pozytywnie wobec prośb wnoszonych przez superiora R. Hankiewicza. Nie kwestionował poczynań inwestycyjnych bazylianów, przyznając że wydzielenie 6 morgów na cegielnię na Jurkowszczyźnie było korzystne. Kierował się „dobrem zajętych funduszków klasztornych”³⁸.

Bazylianie zachowali prawo dysponowania swymi bibliotekami. Mogli przewieźć je do Warszawy lub przekazać innemu zakładowi naukowemu. Wiadomo, że zakonnicy z klasztoru w Chełmie na mocy rozporządzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych przekazali swe zbiory na rzecz biblioteki unickiego Seminarium Duchownego w Chełmie, do budynku zaś po monasterze bazyliańskim w Chełmie miały trafić księgozbiory tamtejszych pijarów i reformatorów³⁹. Nie wiadomo, co stało się z księgozbiorem bazylianów lubelskich. O jego zawartości treściowej i ilościowej mamy stosunkowo skromne informacje. W opisach monasteru z drugiej połowy XVIII wieku oraz pierwszej połowy XIX wieku nie odnotowano osobnego pomieszczenia przeznaczonego na bibliotekę. Wspomniano jedynie o szafce na archiwum klasztorne, umieszczonej w alkierzu celi superiora⁴⁰. Stan biblioteki klasztornej odzwierciedlały głównie inwentarze z drugiej połowy XVIII wieku. W 1767 r. w bibliotece znajdowało się 9 ksiąg w języku łacińskim, 13 ksiąg w języku polskim oraz 5 tomów cyrylickich, czyli łącznie 27 woluminów. Ponadto wyliczono kilka „książeczek małych bez początku i końca oraz kilka tomów kawałkami”. Wśród księgozbioru dominowały pozycje kaznodziejskie, teologiczne i żywoty świętych⁴¹. W 1799 r. zaznaczono, iż w bibliotece znajdowały się księgi w językach polskim, łacińskim i drukowane cyrylicą, w różnych formatach. Z tytułu wymieniono 49 tomów. Pozostały księgozbiór scharakteryzowano następująco: „reszta zaś książek wiele pogniłych i od szczurów popsutych, tak że nie można w szczególności spisać”⁴². W inwentarzu z 1852 r. zaznaczono, iż w bibliotece bazylianów lubelskich znajdowało się 167 tomów, w tym „niektóre zdezelowane”⁴³. Nie udało się niestety ustalić tytułów wchodzących wówczas w skład księżnicy. Wśród mebli klasztornych wymieniano szafkę

³⁸ APL, z. 115, RGL, Wydział Skarbowy, sygn. 50, k.20v.

³⁹ APL, z. 115, RGL, Wydział Administracyjny, sygn. 59, Akta szczegółowe Rządu Gubernialnego Lubelskiego dotyczące się bibliotek poklasztornych, s. 11, 13, 19, 25-26, 69-70, 73-82. Przeniesienie biblioteki bazylianów chełmskich do budynku seminarium wymagało przystosowania do jej celów odpowiednich pomieszczeń i z tego względu jeszcze w listopadzie 1866 r. księgozbiór pozostawał w dawnym miejscu. Pietnoczko, *Bazylianie polscy*, s. 401.

⁴⁰ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CDAHL), f. 684, Protoihumenat klasztorów Zakonu św. Bazylego Wielkiego we Lwowie, op. 1, sp. 2614, Inwentarzowy opis monasteru w Lublinie 1799–1809, k. 4.

⁴¹ CDAHL, f. 201, Greckokatolicki Konsystorz Metropolitalny we Lwowie, op. 4b, sp. 1917, Inventaria Monasteriorum Ord[inis] S[ancti] P[at]ri Basilii M[agni] sub Titulo Protectionis B[eatae] V[irginiae] Mariae ab anno 1730mo ad Annom 1765um compacta, k.424-424v.

⁴² CDAHL, f. 684, op. 1, sp. 2614, k. 5v-6.

⁴³ APL, z. 95, sygn. 387, k. 184.

„za szkłem na książki”, ale nie podano jej lokalizacji⁴⁴. Można domniemywać, że księgozbiór pozostał na miejscu, do dyspozycji administratora parafii, tak jak i inne ruchomości oraz sprzęty domowe. Przewiezienie biblioteki do Warszawy było mało prawdopodobne, bo w Lublinie był tylko jeden zakonnik, który pozostał na miejscu. Nikt stąd nie wyjechał, kto zabrałby ze sobą księgozbiór do Warszawy. Również w źródłach nie odnaleziono żadnych wzmianek na temat organizacji takiego transportu. Bardziej prawdopodobne byłoby przekazanie księgozbioru do lubelskiego seminarium duchownego, gdzie trafiały woluminy ze skasowanych klasztorów łacińskich.

Remigiusz Hankiewicz (imię świeckie Romuald, urodzony w 1813 r., wyświęcony w 1848 r.) pozostał jako administrator parafii przy cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego do połowy 1868 r. Od 24 czerwca 1868 r. do kwietnia 1872 r. był parochem we wsi Branew na Lubelszczyźnie, od 21 maja 1872 r. zaś pełnił obowiązki duchowne we wsi Ostrów w dekanacie włodawskim. W 1874 r. odnotowano jego obecność przy cerkwi Narodzenia Bogurodzicy we Włodawie. Dalsze jego losy pozostają nieznane⁴⁵. Obowiązki duchownego przy cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Lublinie po R. Hankiewiczu przejął duchowny diecezjalny ks. Mikołaj Kolenkowski, urodzony w 1833 r. i pochodzący z Galicji⁴⁶. Rozpoczął on proces usuwania elementów łacińskich z cerkwi pod pretekstem jej remontu. W dniu 11 maja 1875 r. przemianowano parafię na prawosławną, należącą do eparchii warszawsko-chełmskiej. Od 1989 r. cerkiew ta jest katedrą (soborem) diecezji lubelsko-chełmskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Jest to jedyna pozostałość architektoniczna po monasterze bazylikańskim, usytuowana dzisiaj między ulicami Ruską i Cerkiewną oraz sąsiadująca z dworcem PKS w Lublinie.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
zespół 196, sygn. 2711.

Zbiory kartograficzne, sygn. 18–11.

Archiwum Państwowe w Lublinie
zespół 22, sygn. 2340.

zespół 95, sygn. 164; 166; 170; 387; 388; 687, 688.

zespół 111/3, sygn. 4.

zespół 115, Wydział Administracyjny, sygn. 59.

zespół 115, Wydział Skarbowy, sygn. 50.

⁴⁴ APL, z. 95, sygn. 387, k. 185.

⁴⁵ APL, z. 95, sygn. 164, Wykaz szczegółowy do raportu rocznego za rok 1867 z czynności dotyczących zarządu grecko-unickich cerkwi w diecezji chełmskiej guberni lubelskiej i siedleckiej, s. 5; z. 95, sygn. 388, k. 37-38; z. 95, sygn. 166, Wykazy statystyczne, k. 9; W. Kolbuk, *Bazylianie w Królestwie Polskim w latach 1817-1872*, „Roczniki Humanistyczne”, 31 (1983) z. 2, s. 175.

⁴⁶ APL, z. 95, sygn. 388, k. 22; sygn. 170, O wykazach statystycznych 1874-1875 [1876], s. 86.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie

f. 201, op. 4b, sp. 1917.

f. 684, op. 1, sp. 2614.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 63, Warszawa 1865.

Opracowania

Dymmel Piotr, *Projekt edycji źródeł do kasat klasztorów na Lubelszczyźnie*, „Hereditas Monasteriorum”, 1 (2012) s. 425-428.

Gach Piotr Paweł, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.

Gil Andrzej, *Chełmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005.

Gil Andrzej, *Monaster lubelski w XVII i XVIII w. Przyczynek do dziejów monastycyzmu wschodniego na zachodnich krańcach eparchii chełmskiej*, w: *Zakon bazyliański na tle mozaiki wyznaniowej kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, red. S. Nabywaniec, S. Zabraniak, B. Lorens, Rzeszów 2018, s. 86-97.

Kładczyński Józef, *Dzieje prowincji bazyliańskiej w Królestwie Polskim 1810-1864*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, 16 (1937) s. 301-308.

Kładczyński Józef, *Ostatnie chwile prowincji bazyliańskiej w Królestwie Polskim*, „Collectanea Theologica”, 15 (1934) 93-103.

Kołbuk Witold, *Bazylianie w Królestwie Polskim w latach 1817-1872*, „Roczniki Humanistyczne”, 31 (1983) z. 2, s. 153-185.

Kuprianowicz Grzegorz, Roszczenko Mikołaj, *Cerkiew prawosławna Przemienienia Pańskiego w Lublinie*, Lublin 1993.

Lorens Beata, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014.

Patrilo Isidor, *Cholms'ka provincija Rizdva Materi Božoi (1810-1864)*, w: *Naris istorii Vasilijans'kogo Činu syjatogo Josafata*, Rim 1992, s.279-300.

Pietnoczko Bogdan, *Bazylianie polscy. Ostatnie lata w Królestwie*, w: *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2010, s. 369-407.

Sęczyk Piotr, *Klasztor oo. Bazylianów w Lublinie w XIX wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 15 (2018) nr 1, s. 97-112.

Stecik Jurij, *Protokol vizitacji Ljublins'kogo vasilijans'kogo monastirja Preobrażennja Gospodn'ogo (1764 r.)*, w: *Zakon bazyliański na tle mozaiki wyznaniowej kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, red. S. Nabywaniec, S. Zabraniak, B. Lorens, Rzeszów 2018, s. 98-115.

DISSOLUTION OF THE BASILIAN MONASTERY IN LUBLIN IN THE YEARS 1864-1866

Abstract

In the mid-19th century, the Basilian monastery in Lublin was one of the five monasteries of this type in the Kingdom of Poland. Its dissolution was ordered by the governor Teodor Berg on 10 December, 1864, and carried out on 30 January, 1865. The monastic property was repossessed and taken over by the Treasury of the Kingdom of Poland. The Church of the Transfiguration of the Lord thus became a parish church, and the former monastery superior became its temporary administrator on the post of a vicar. The monastery buildings were to be used as the rector's apartment and a Uniate elementary school. Following the liquidation of the Uniate Church in the Kingdom of Poland in 1875, the parish was joined to the Orthodox Church.

Keywords: monastery; Basilians; Lublin; dissolution; church; library

Translated by Marek Robak-Sobolewski